

מגליון יא עמ' קלה

הרב שלמה אנגלארד

בני-ברק

מאמר תגובה

בס"ד

לכבוד מערכת "אור ישראל", ד' עליהם יחיו.

קראתי בתשומת לב את מאמרו של הרב מרדכי א. כ"ץ בנושא "קיום מצוות תכלת בציצית בימינו", וברצוני להתייחס בקצרה לכמה נקודות במאמר הנ"ל. ("בקצרה", מכיון שהרבה יש לכתוב בנושא זה, אבל דבר זה מצריך מאמר שלם, ועוד חזון למועד אי"ה.)

אתחיל מהסוף - תכלית המאמר, שמטרתו להראות באצבע כי חלזון ה-MUREX הוא חלזון התכלת המבוקש, שעל ידו צבעו ישראל את חוטי התכלת בציצית, ובאמצעותו ניתן גם כיום לצאת יד"ח מצוה זו.

א. זיהוי החלזון: בכדי לזהות החלזון של התכלת יש צורך בראש ובראשונה, למצוא בדברי חז"ל והפוסקים את הסימנים המובהקים לחלזון זה, וכידוע ש"סימנים דאורייתא", ועל פיהם מתירים אפילו אשת-איש לבעלה.

ובכן, מהראוי להקדים בקצרה, שפעמים רבות נזכר השם "חלזון" בדברי חז"ל בהלכה ובאגדה או במדרש, אבל בהרבה פעמים אין ברור שהמדובר בחלזון התכלת דיקא, ששידוע כמה וכמה מיני חלזונות יש, ולפעמים יש בזה חילוקי דעת בין המפרשים ז"ל עצמם, ובחלק מהגמרות ידוע במפורש שלא דברו מחלזון התכלת, ואכמ"ל. אבל גמרא אחת ישנה, שמדובר בה במפורש ולכו"ע מחלזון התכלת וסימניה, והיא במנחות מ"ד, וזה לשונה: "ת"ר, חלזון זה (= של תכלת), גופו דומה לים, וברייתו דומה לדג, ועולה אחת לע' שנה, ובדמו צובעים תכלת, לפיכך דמיו יקרים". ופירש"י (שם): "גופו", מראה גופו, "דומה לים". "וברייתו" - תבנית דיוקנו (וכן פי' הרגמ"ה שם: "צורתו"). ע"כ. הרי מפורשים ב' סימני חלזון התכלת והם: מראה גופו דומה לים, וצורתו דומה לדג.

והנה, חלזון ה"מורקס" המוצע בזה, אינו עונה על אף אחד מסימנים-קריטריונים אלו:

1) מראה גופו אינו דומה לים ("הצמידה הביולוגית" שעליה מדבר הרב הכותב, אינו מתאים לתיאור של הגמ' "מראה גופו" - שהרי זה אינו מראה גוף החלזון, אלא מראה דבר זר הנדבק לגופו. [ומי גם יודע אם לכולם יש צמידה ביולוגית כזו, ללא יוצא מהכלל? וחוף מזה, הרי "צמידה ביולוגית" מעין זו יש מן הסתם לעוד מיני חלזונות, ואולי גם לכל מיני סוגי יצורי ים אחרים שאינם בסוג חלזון כלל. וממילא קשה לקבל שיהי' זה הסימן של הגמ', ואין זה נכנס לאזניים כלל.] יתירה

מזו: צמידה זו נצמדת לא לגוף החלזון, אלא לקונכי' שהיא נושאת עליה. הלזה "מראה גופו" ייקרא? אתמהה. (וזכורני שהרב הרצוג זצ"ל במאמר מזכיר בין השאר, תמיהה ברוח זה, אכן כנראה משום מה לא עשה הדבר שום רושם בחוגים אלה, הממשיכים לדבוק ללא הבנה ב"מורקס" כחלזון התכלת).

2) גם צורתו אינה דומה לדג כלל, שהרי יש לה צורה של חלזון רגיל, מבלי סממן מאפיין מיוחד של דמיון לדג. אמת, ישנו קושי בהבנת סימן זה, שכן איזה צורה יש לדג שניתן להשוות החלזון אליו, הלא אלפי סוגי דגים יש? ואמנם הגאון בעל 'התכלת' עומד על קושי זה ומוכיח בראיות ברורות מהגמ' והראשונים (והרמב"ם), שצורת דג הכוונה שיש לו סנפיר כדג, עיין בדבריו. אבל גם מי שלא יודה בפירוש זה, יודע מהרמב"ם שיצורי מים נחלקים לב' סוגים: דגי מים, ושרצי מים. ולפי גמרא זו, יש לחפש החלזון הספציפי בין דגי המים דווקא. אבל חלזון ה"מורקס", לעומת זאת, הריהו שרץ מים רגיל ואופייני, שאין בינו לבין דג ולא כלום.

מה שקורה הוא, שאצל החוגים הדוגלים ב"מורקס" גרם הקושי בהגדרת "דג", להתעלמות - ובעצם למחיקה מוחלטת - של סימן זה בגמ' והפכוהו לבלתי מעשי בעליל. נשאלת איפוא השאלה: היתכן? האפשר למצוא, או אפילו להעלות על הדעת למצוא, חלזון של תכלת עפ"י חז"ל, לא משנה בסיוע איזה חפירות? ארכיולוגיות שבעולם, ובהסכמת איזה מחכמי האומות כפרופסורים וכדומה, [שמאמרי הגמ' וחז"ל הק' אינם נר לרגלם בענינים אלה (ד"ל)], ויחד עם זאת להתעלם כמעט לגמרי מסימני הגמרא המובהקים וממשמעותם הפשוטה והמבוארת במשנת ראשונים כמלאכים. האם "זו דרכה של תורה"? אתמהה.

3) נוסף לכך: הרמב"ם פוסק בפ"ב מה' ציצית (הלכה ב'): "לוקחים דם חלזון, והוא דג שדומה עינו לעין התכלת ודמו שחור כדיו ובים המלח הוא מצוי". עכ"ל. הרמב"ם מגדיר איפוא שדמו של החלזון שחור כדיו (על מקור דברי הרמב"ם נשתברו כמה קולמוסים, ולדעת הגאון בעל 'התכלת' הי' לרמב"ם מקור קדום במדרש שנאבד מאתנו, ואכמ"ל). ואילו דם חלזון ה"מורקס" שקוף לגמרי, כעדותם של בעלי מקצוע. העובדא המוזכרת בדברי הרב הכותב, שכאילו דם ה"מורקס" כשהיא מצטברת בתוך הקדירה אז נוצר כעין משקע שחור, אינו נוגע לתיארו של הרמב"ם, המדבר על דם הדג כשלעצמו, וזה ברור.

לסיום קטע זה, יש להדגיש: כל סימני הגמרא והרמב"ם האמורים, נמצאים אמנם בחלזון אחד, הוא חלזון ה"ספיי"א" אותו זיהה הגאון האדמו"ר מראדזין זצ"ל, אשר לעומת שאר חלזונות רגילים, הרי? חלזון זה עטוף בעצם קרנו כעין קונכי' (ואשר בימי חז"ל נחשב כאחד ממיני החלזון, וגם עד היום הריהו מסווג במדע הזיאלוגי המודרני כיצור ממשפחת הרכיכות, עליהם נמנים גם הקרויים כיום "חלזונות"). לעומת זה ייחודו בכך שיש לו סנפיר בעזרתו הוא שט במימי הים, דמותו מאורכת ודומה לדג ואין צורך לומר שמראה גופו דומה לים (כמבואר

כ"ז בספר 'פתיל תכלת', ודמו שחור כדיו. יצור ימי נוסף העונה על הסימנים שחז"ל והרמב"ם גילוי - ככל הידוע לנו אינו בנמצא.

ב. הרב הכותב מזכיר דברי הרב הרצוג המתבסס - בין השאר - על מראה התכלת שקרוב למראה הקלא-אילן שעד היום ידוע כ"אינדיגו" ומצא דמיון מוחלט בין הנצבע מה"מורקס" לבין הנצבע ב"אינדיגו" וא"כ קשה "מה בין תכלת לקלא אילן"? מיישב הרב הכותב: שבכל זאת נשארים חלקים של "צחצוחי ברומו", ובזה אפשר להכיר ההבדל בינו לבין קלא אילן. ע"כ. אבל לעומת קושייתו, שהיא באמת חזקה ומכרעת, הרי תירוצו, לעומת זה, חיוור וקלוש. כי הבדיקה שבגמרא, ככל הידוע, אינה מבחינה ב"צחצוחי ברומו", וכבר העידו החוקרים העוסקים בכך, כי שני הגוונים, ה"מורקס" וגם ה"אינדיגו", עומדים בבדיקות הגמרא (כפי שהם פירשו אותם). ונשאלת איפוא השאלה: אם כן, שמא מכאן ראוי שתכלת שלהם אינה נכונה, שהיר יש בה מה שיש בקלא-אילן, קרי אינדיגו, ובשניהם הבדיקה מצליחה, אתמהא? אלא אם כן לא הבינו אל נכון הבדיקות של הגמרא, מה שלפי עדותו של האדמו"ר מראדזין הוא זצ"ל הבינו היטב, ואף בדק לפיו והתוצאות התאימו לחידושו.

התמיהה מתחזקת שבעתיים, כשלצורך חיזוק דעתו מביא הרב הכותב מדברי הספרי, לפיו יוצא שהיו מוסיפים עוד ציבענים לקלא-אילן. לפי"ז בעצם נופל מכל וכל יסודו בהגדרת גוון התכלת מכח הדמיון לקלא-אילן. שהרי אם-כן, יתכן בעצם כי דמיון הקלא-אילן לתכלת נובע לא מכח הקלא-אילן לבד, אלא דוקא מכח צירוף הקלא-אילן לציבענים נוספים, בו בזמן שגוון הקלא-אילן המקורי, ללא התוספות הנדרשים, אינו דומה לגמרי לגוון התכלת. ואם-כן, ההיקש לפיו גוון התכלת צריך להיות בדמיון מוחלט לגוון האינדיגו, הוא שגוי בהחלט! מה עוד, שמן הראוי לציין, כי לפי מה שביררתי, הרי גם כיום ניתן להפיק מיגוון די רחב של גוונים מהאינדיגו עצמו ואין לו גוון יחיד בדווקא.

ג. עיקר היסוד שעליו מבוסס זיהוי ה"מורקס" כחלזון התכלת, מסתמך על הררי הקונכיות שנמצאו בחופי ים התיכון "מסולמות צור ועד חיפה", שזוהו כקונכיות חלזון ה"מורקס". וכן על הנכתב ומופיע בכתבי חכמי יון ורומי, אריסטו ופליניוס ודומיהם, המתארים תעשיית הארגמן שבימיהם. על כל אלה יש להשיב בפשטות: נכון שנמצאו הררי קונכיות, אבל מי לידינו יתקע שקונכיות אלו שימשו לתעשיית התכלת בציצית; הרי ידוע ומבואר בספרי ההיסטוריי (כאמור) שבחופי הים התיכון התקיימה גם תעשיית מפותחת של צביעת הארגמן (פורפורה בלע"ז), וידוע ללא ספק שחלזונות ה"מורקס" שישמו אז כמקור עיקרי לתעשיית זו. אבל הפורפורה נצבע בגוון הנקרא סגול (פורפ"ל), ואינו שייך כלל לתעשיית התכלת של מצוה, שצבעה, כפי המקובל אצלנו במסורה, כחול, הנקרא בלא"ה? (וידוע גם, שכמעט כל סוגי האריג שנמצאו בחפירות הארכיולוגיות שעליהם מתבססים מחקרי החוקרים והפרופסורים מצדדי ה"מורקס", נצבעו בגוון הנוטה לסגול, מה שכאמור כלל לא מתאים למסורת של עם ישראל בנוגע לגוון התכלת (ובפרט לפי

המבורר באריכות יתירה בספרי הגאון האדמו"ר מראדזין בעל התכלת זצ"ל מיסודם של דברי הראשונים כמלאכים רש"י ובעלי התוספות, וכו' הרי גוון התכלת יש בו גם צד נטי' לירוק (וורד בלע"ז, שקורין גרי"ן) יעוש"ב באורך: א"כ וודאי שאין כל הקונכויות האלה כמו גם כל תעשיית הארגמן המפורסמת - נוגעים אלינו כלל וכלל כיהודים המבקשים לקיים תכלת של מצוה, שוהא מגוון אחר לפי המסורת שבידינו.

זאת ועוד: גם מנקודת מבט של חכמי המדע (שכאמור אינו עולה בקונה אחד עם ההלכה והמסורה בנקודה זו) אין הדבר מוחלט. דברתי עם אחד מגדולי המדענים העוסק בחקר צביעת בדים בעולם העתיק, והוא הודה לי במפורש כי מכל מה שנודע להם מנקודת מבטם עד עכשיו, לא נמצא בידם שום ראיה וודאית לזיהוי ה"מורקס" כחלזון התכלת; שכן גם מבחינתם, כל עוד לא נמצא חוט של ציצית שעברה אנליזה כימית ונמצא מקור הצבע וודאית מאיזה חלזון הוא בא, אין שום בטחון וודאות בזיהוי כזה או אחר. [והגדיל לעשות אחד מגדולי מדעניהם, ממצאי שיטת הצביעה הנוכחית מה"מורקס", שהודה באזנינו מפורשות: כי עפ"י הנמסר בהלכה ולפי מימצאי המדע עד כה, אין שום מימצא המאשר או שולל זיהוי זה או אחר באופן מוחלט, הכל בגדר האפשרי. אלא כל דבריהם עד כה הם רק בתורת השערה ואומדנא, ואם כי סבירה ומבוססת - לדעתם. והרי בכגון אלה ידוע שאין דברי המדענים מעלים או מורידים בהלכה, כי אם כשהוכחו דבריהם במעבדה למעלה מכל ספק. וכמובן רק כאשר בראש ובראשונה דברי חז"ל ומקורות ההלכה הם המשמשים להם כאבן פינה ויסוד מוסד, מה שכאמור אינו חל ואינו נכון כלל במקרה ובנושא שלפנינו.

(ומה שלא נמצאו כלל על החופים קונכויות מחלזונות הספי"א שזיהה האדמו"ר מראדזין כחלזון התכלת, הנה בכגון זה קיי"ל "לא ראינו - אינה ראי" ויתכן שעוד יתגלה. ובפרט כשניקח בחשבון שהעצם הקשה של חלזוני הספי"א [הנרתיק] שימש בכל הזמנים כמרפא ונמכר גם בבתי המרקחת, אזי אפשר להסביר בזה העובדא שלא נשארו מנרתיקים אלו מאומה, כיון שנשתמשו בהם לצורך הנ"ל או לצרכים אחרים, מה שלא שייך בקונכויות ה"מורקס" שכמעט לא שימשו למאומה - ולפיכך נשארו מהם כמויות גדולות על החוף).

ד. תהליך הצביעה: לפי המבואר במאמר ובכתבי המצדדים ב"מורקס", הרי בעצם הצבע הכחול בבד אינו מושג ע"י עצם תהליך הצביעה, כי אם ע"י החשיפה לקרני השמש. ואילו בגמ' מנחות (מ"ב:) שנינו שאל אביי את ר' שמואל בר יהודה האי תכילתא היכא צבעיתו לה, וע"ז השיב: מייתנין דם חלזון וסממנין (ע' תוס'), ורמינן להו ביורה ומרתחינן ליה" וכו'. וברמב"ם (פ"ב מהל' ציצית ה"ב): "כיצד צובעין תכלת של ציצית - לוקחין הצמר ושורין בסיד ואח"כ מכבסין אותו וכו' ומרתיחין אותו וכו', ואח"כ מביאים דם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין התכלת ודמו שחור כדיו וכו', ונותנין את הדם ליורה ונותנין עמו סממנים וכו' ומרתיחין אותו ונותנים בו הצמר עד שיעשה כעין הרקיע - וזו התכלת של ציצית", עכ"ל

הרמב"ם - ולכאורה לדבריהם - העיקר חסר מן הספר, שלא נזכר כלל מחשיפה לקרני השמש וכו' (ידעתי בוודאי כי יש שיתחכמו לענות שזה מובן מאליו וכי ממילא כל צביעתם היתה נעשית בחוץ תחת השמש וכו' (האומנם?) אבל ברור שאין זו תשובה לפי דרכה של תורה).

ואשר העירו על תהליך הצביעה של ראדזין שלפי אופן צביעתם כאילו נשחת כל יסוד אורגני מן החי ואינו כביכול אלא הקרוי "כחול פרוסי". זוהי טענה שאין בה ממש, כי אין לנו שום סימן שבימי חז"ל ידעו דבר על הקרוי "כחול פרוסי" עד שנקשה מזה, ובלאו-הכי למאי נפקא-מינה בדבר, שכן אפילו לו יהיבנא כדבריהם (מה שאכתי לא ברור כל צרכו), עפ"י הלכה ברור לנו שהעיקר שיימצא בחלזון הנמצא הסימנים שמסרו חז"ל ושיהיה בכוחינו להוציא ממנו מראה התכלת לפי הנודע לנו במסורה ולפי המתבאר משיטות הראשונים כמלאכים, וכנ"ל. אבל בעצם העובדא שגוון כיו"ב ניתן להפיק גם מחומר אחר או ממה שאינו בעל-חי, זה אינו קושיא כלל דמי יימר לנו שעפ"י הלכה יש תנאי שא"א יהי' להוציא צבע כיו"ב משום מקום אחר, הלא לגבינו העיקר הוא מה שמוציאים הגוון מדם חלזון ולא מצינו בשום מקום תנאי שחלזון נקרא רק מה שצבע היוצא ממנו אין בנמצא במקום אחר. מה שנמצא בגמ' לעשות בדיקות היינו רק בכדי להבחין בין תכלת לקלא אילן, ואילו לדבריך הי' צריך לעשות בדיקות נוספות כדי לראות אם צבע כיו"ב א"א להוציא ממקום אחר. והרי ברור כשמש שאם יעשה אדם ספירט מחמץ בפסח, וכמו"כ יעשה ספיר"ט אחר מפירות וכיו"ב, אזי אפילו אילו יצוייר שבאנליזה כימית יתברר שהחומרים הכימיים שווים בשניהם ממש, מ"מ אין ספק כלל וכלל שהראשון חייבים עליו משום חמץ בפסח ואילו הספירט השני מותר למהדרין מן המהדרין. מה גם שיתכן אשר יש סברות אחרות לזה שהצריכה תורה מחלזון דווקא, והרי י"א שזה הדבר מהלכה למשה מסיני הוא (ורק הר"מ ז"ל כתב טעם הצרכתו משום דבעינן עומד ביפיו ואינו משתנה, וגם ע"ז נעו אמות הסיפים, ושמה גם כאן אפילו נשיג צבע וגוון דומה ממקור אחר, שמה אינו עומד ביפיו כמו זה). ויש לנו בזה אריכות גדולה בס"ד, אשר אכמ"ל. ובכל אופן, אין כאן שום טענה לאמיתה של תורה, וזה ברור מאד.

ה. ולסיום, מהצורך להודיע כי בבירור שנערך בענין נתברר שדברי הגאון הרב אלישיב שליט"א לא נמסרו במדוייק והוצאו מהקשרם. כמו כן ידוע לי אישית כי כבר הוצאו מהקשרם וסולפו דברי לפחות עוד אחד מן הגדולים שליט"א בנדון זה, ומי ידע אם שאר העדויות נכונות ובדוקות ואין ללכת אחרי ידיעות מסוג זה בעינים עצומות.

ואם אפשר לסכם הנכתב בזה, אפשר לקבוע בוודאות, כי הלובשים תכלת הנעשה מחלזון ה"מורקס", הריהם משתמשים בזה לתכלת של מצוה בדם חלזון שבא בעיקר מיסודם ומבית מדרשם של חכמי המדע והארכיולוגי, (ואם כי יש כמה ת"ח ולומדים שהסכימו עליו מ"מ אין הם העיקר והיסוד - ובפרט דיש כו"כ שלא נודע להם עדיין [ואולי גם לא ביררו לע"ע] פרטי טענות וסברות צד השני). וגם

שלע"ע לא הסכימו עליו גדולי ישראל מפורסמים משום חוג כלשהו (ומה שנתפרסם בזה דברים שונים - הכל צריך בדיקה וכאמור). ולעומת זאת הלוֹבשים תכלת של ראדזין, יש להם יסוד ועמוד גדול לסמוך עליו, ה"ה הגאון שר התורה אדמו"ר מראדזין בעל 'התכלת' מוהר"ר גרשון חנוך העניך זצ"ל שהי' מגדולי הדור המפורסמים לפני למעלה ממאה שנה. ואתו עמו הגאון הגדול רבי עקיבא יוסף שלינגר זצ"ל בעל 'לב העברי' שלבש תכלת דראדזין ואף פירסם מאמרים ע"ז בירחון התורני 'תל תלפיות' (וכן סבל רדיפות ע"ז כידוע); וכן הגאון האדיר עמוד ההוראה המהרש"ם זצ"ל מברעזאן שלבש התכלת מספק בצינעא ואף ביקש שיקברוהו בטלית עם תכלת כנזכר בצוואתו (נדפס בראש ספרו 'תכלת מרדכי' עה"ת). וישנם תח"י עדויות על גדולי ישראל נוספים זצ"ל ז"ע וכן להבלחל"ח שליט"א, אשר אכמ"ל. ודי בהערה זו¹.

והנה הרבה יש לכתוב בזה להשיב על הטענות השונות וגם ישנן קושיות נוספות על ה"מורקס" שלא הזכרנו כאן, אבל קצר המצע המשתרע ואכמ"ל, וברצוני רק להודיע, כי המעוניין בזה, ובפרט כל רב או צורב שאמור לשבת על המדוכה בשאלת הלכה זו, טוב ונכון יעשה אם לא יסתפק ויתרשם ממידע ומטענות שמספיקם להם באופן מגמתי צד אחד - הלא המה מצדדי חלזון ה"מורקס", ויברר באופן בלתי אמצעי גם עמדת הצד השני, מפיהם ומפי כתבם כנדרש בתורה והלכה בפרט שעל כל טענה ישנן תשובות מכריעות ומספקות; וגם אם צד זה אינו חזק דיו בפירסומת ושאר סממני מקח-וממכר אלא עוסק יותר בהנחלת מורשת רבותינו אדמו"רי ראדזין ז"ע עפ"י דרכם בקודש בלי רעש והמולה וכד', מ"מ כדי שלא תהי' שתיקה כהודאה, מתוכנן לצאת בקרוב בעז"ה חוברת בה יבואר באריכות על כל השאלות

¹ בהזדמנות זו ברצוני להעיר גם על סגנון המאמר. מפריע הדבר במאמר תורני הנכתב ע"י רב תורני, שייכתב בחוסר כבוד ודרך ארץ כראוי בפני אחד מגדולי הדורות כמו שנעשה כאן לגאון-הגאונים כ"ק האדמו"ר רבי גרשון חנוך העניך זצ"ל מראדזין. גאוני תורה המפורסמים, אמנם אינם צריכים להסכמתינו ולהערכותינו. אבל יחד עם זאת, מותר לצפות מרב קהילה בישראל שיוכיח במסגרת מאמר התורני - ולו במלה אחת - את גאונותו האדירה של האדמו"ר מראדזין בכל חלקי התורה כנגלה ובנסתר, לפחות כמו שהוא מזכיר העובדא - החצי נכונה כשלעצמה - שהאדמו"ר היה רופא מומחה וחילק מירשמים רופאיים (הרישא לא מדוייק, רק הסיפא נכון). ידוע ומפורסם ספרו הגאוני "סדרי טהרות" שהוא כעין גמרא עם תסופת על מסכת כלים ואהלות, שזכה להסכמות יוצאות מגדר הרגיל מגאוני עולם כמו הגרי"ש נתנוון מלבכו זצ"ל בעל 'שואל ומשיב', הג"ר יהושע מקוטנא זצ"ל, הגאון בעל 'נפש חיה' זצ"ל, הגאון המלבי"ם זצ"ל, הגאון בעל 'שדי חמד' זצ"ל ועוד הרשימה ארוכה. גאוני הדור האלה הכתירו את האדמו"ר הגאון בתוארים נדיבים פי-כמה מאלה של, להבדיל, כותב המאמר, וזה בדור שלפני מאה שנה, כשגדולי עולם קימצו בתארים. כ"ז אני כותב למרות שלבסוף מסכים הרב הכותב, ברוב נדיבות לבו, "לחזוקת טובה להאדמו"ר מראדזין ז"ל" (=ז"ל, לא חלילה זצ"ל!) שכל ההלכות... נתבררו על ידו. חן-חן להרב הכותב על 'החזוקת טובה' זו מצידו, בשעה שחלק גדול ומכריע מבין אותם "תלמידי חכמים שנתקבצו בשנים האחרונות לדון באפשרות של החזרת מצוות תכלת בציצית וכבר עשו מעשה".... (כלשונו) אפילו "החזוקת טובה" זו לא טורחים להזכיר [כאילו הגאון זצ"ל צריך לחזוקת טובה מצידם] (ושמא חוששים הנ"ל להגדיל מידו, את כבודו וערכו של הגאון האדמו"ר מראדזין "בעל התכלת" [שכמובן אינו זקוק להסכמת מי בזמנינו], מחשש שמא לאחר-מכן יגדל התימה עליהם בעצמם, הכיצד איפוא בכחם לצאת בכחות דלים כבזמנינו כנגד גאון הדורות וכנגד חידושו זה בהלכה, בזמן שצריכים אנו לגדול בחכמה ובמנין כמוהו כדי לבטל דבריו; בו בשעה שמה שיש להם בינתים בנידון זה רחוק מאד מהגדרתו? וד"ל).

כמו כן מפריע הדבר, שתופעה הנ"ל משתלבת, כנראה, במגמה הרווחת לאחרונה בין ת"ח מסויימים, אשר לצערנו מקפידים לכתוב בירור הלכה בסגנון מחקרי הנהוג - להבדיל אא"ה - בעולם המדעי, והרחוק כממורח למערב מהסגנון הישן והמקובל אצלנו מאבותינו מקדמת דנא בכתיבת חידושי תורה בקדושה וטהרה, בהתאם לרוח קדושת תורתנו הנתונה בידינו מנותן התורה יתברך שמו. מגמות אלו, שהסתננו לאחרונה במחנינו, אינם לרוח ישראל סבא, ומביאים בין היתר לנהוג פחיתת-כבוד בגדולי-גדולים ובראשונים כמלאכים ח"ו; נגע זה חודר לעיתים מבלי משים, או גרוע מזה, בכדי למצוא חן בעיני מחנות הרחוקים מאתנו לגמרי בהשקפת עולמם. יש להבחיר הבהר היטב באזני כל מבקש אמת, כי אם יתחולל אי-פעם מהפך, והחזרתיים לדבר ד' יחלו לקיים ט"ב מצווה יקרה זו של תכלת בציצית, יהיה זה רק ביוזמה הנובעת מדולי הדור שליט"א המנהיגים את עם ישראל ברוח ישראל סבא ובסגנון המקובל בידינו מאבותינו הראשונים כמלאכים ללא שום סטי' או שינוי אפילו קל שבקלים. וכמדומה שדי בהערה זו לכל ירא שמים אמיתי החפץ בקיום מצוות ה' לעשות נחת רוח ליוצר יתברך שמו.

האמיתיות והמדומות שהועלו בשאלת חלזון התכלת הכל באר היטב, ואז יתבררו ויתלבנו הדברים כדת של תורה בס"ד.

הכו"ח לכבוד התורה ולומדיה
ולכבוד המצוה היקרה של תכלת בציצית

הרב מרדכי אברהם כ"ץ

אב"ד קהל אברכי "תורה ודעת", ב.פ.

תגובות כותב המאמר

לכבוד מערכת אור ישראל!

דברי הבקורת על מאמרי הגיעו אל נכון, ובאמת אין צריכים לענות כי האמת עד לעצמו למי שמבקש האמת, רק כדי שלא תהא שתיקתי כהודאה, מוכרח אני לחזור על הישנות עם הוספת נופך.

והנה זיהוי החלזון שהוא המין הנקרא Murex, דהיינו מין חומט Snail (שנעק באידיש) מבואר בהרבה ראשונים, ה"ה הראבי"ה כמו שהבאתי במאמרי, ואעתיק כאן לשון הראב"ד (בהקדמה לס' יצירה נתיב ח') וה"ל "החלזון א"א לעמוד עליו אם הוא בכלל הדגים או מכלל הצומח כי הוא חי מתנוועע אינו מחליף מקומו כי הוא נעוץ ותקוע בארץ" עכ"ל².

וכן משמע בר"ן (חידושו לשבת ק"ז) שכ' וה"ל "שאני חלזון שהוא גוף אטום כחלזונות הללו שבאשפות" עכ"ל (וכידוע שאין שום מין דג נמצא באשפה, אבל Snails יש).

וכן מבואר ברש"י (סנהדרין צ"א.) ד"ה חלזון וה"ל "שהוא תולעת וכו' וצובעים בדמו תכלת", עכ"ל.

הראבי"ה (ברכות דף י"ב) כ' שהוא "פורפורה" בלע"ז (וזהו שם החומט בל' יוני עד היום הזה) והביא שכן מבואר בירושלמי.

וכן מבואר בס' מקור חיים לבעל שו"ת חוות יאיר (דף צ"ט ע"א) שנקרא הדג פורפר (וכמ"ש שזהו שם החומט בל' יוני כהיום).

במוסף הערוך (ערך פרפורה) וה"ל "אמר בנימין (מוספיא) בלשון יוני ורומיי בגד תכלת" עכ"ל.

הגריעב"ץ בסידורו בפרשת ציצית, כ' וה"ל "דומה לדג וחומט ימיי" עכ"ל.

התפא"י בקופת הרוכלין (לפני משניות שבת, דף י"ד ע"ב) וה"ל "מדם מושעל הנקראת (פורפור שנעקקע)" עכ"ל.

חומט Snail (שנעק) נקרא היום בלשון פרסי וערבי "חלזון".

והנה האדמו"ר מראדזין זצ"ל לא היה מודע לכל הנ"ל, כי ס' הראבי"ה לא נדפס בימיו עדיין, והראב"ד בפי' על ס' יצירה לא הביא האדמו"ר, וזה ראיה שלא ראהו, וכן מלשון פרסי וערבי לא הזכיר, ומוכח שלא הכיר שפתם, וברור שאילו הי' האדמו"ר זצ"ל רואה כל הנ"ל הי' מודה לכל זה, כי האמת הי' נר לרגליו וכמו שכ' בעצמו בספרו עין התכלת (דף י"ז ע"ב) וה"ל "אכן עם כל אלה הלא רק אדם אנכי והי' כי יורני כי שגיתי מוכן אנכי לשמוע ולקבל דבריהם באהבה" עכ"ל.

ולכן אלו שחוששין לכבודו של שר התורה האדמו"ר זצוק"ל, זהו כבודו וזה שבחו שהוא הי' הראשון שהאיר את העולם לקיום מצוה יקרה זו, ובירר הלכה זו על בריו, והסיר כל עקולתי עקולי ופשורי וכל הפקפוקים שיש בזה, אבל בנוגע לעצם זיהוי התכלת, לא עלה יפה קביעותו, כי אי אפשר לחלוק על המציאות בזה שתיבת חלזון פירושו חומט, עד היום הזה וכן מבואר בראשונים.

² ת"ח לידידי הרב חיים אבערלאנדער שהפנה תשומות לבי לראב"ד זה.

ובכן אלו שלובשים תכלת הנעשה מהחומט סומכים על מסורת שנמסר לנו מן הראשונים, לא על חכמי המדע והארכיולוגיה, שאנו משתמשים בראיות שלהם רק לרקחות וטבחות (וגם האדמו"ר זצ"ל עצמו נשען על חכמי המדע שימציאו לו אופני הצביעה) ואותם האוחזים בשיטת ראדזין אין להם אחיזה במסורת, וכידוע שכאשר הי' הרה"ק מראדזין זצ"ל בצל קורתו של אב"ד הרה"ק ר"י מבעלזא זי"ע הוציא אותו החוצה והראה לו על הרקיע ואמר לו "אבא זצ"ל אמר לי שמראה התכלת צריך להיות העלל-בלו"א כמו הרקיע, והתכלת שלך איננו כמראה הרקיע רק טינקעל בלוי"א, והלך משם בפחי נפש, כידוע וכן מפורש ברמב"ם (הל' ציצית פ"ב ה"א) וז"ל "דמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהרו של רקיע" עכ"ל.

וא"כ אין חידוש שרוב גדולי ישראל מכל החוגים וכן רוב מנין ורוב בנין של כלל ישראל לא קיבלו דבריו של האדמו"ר מראדזין זצוק"ל (ועיין דבריו החריפים של הערוך השולחן בסי' ט' הל' י"ב) והנח להם לישראל אם אינם נביאים הם בני נביאים הם, ואותם יחידים שבין גדולי ישראל שלבשו תכלת של האדמו"ר מראדזין זצ"ל אין שום הוכחה שאכן הודו לו בבירור, רק שחששו ללבשו מכח ספק, וכמו שטען האדמו"ר זצ"ל עצמו, שמכח ספק מחוייבים ללבושו (ועי' "עין התכלת" דף פ"ג ע"ב) וא"כ היום שנתברר שהתכלת שלו אינו נכנס בגדר הספק כלל, רק התכלת של חומט, ודאי ודאי שאותן גדולים היו לובשים תכלת זה מכח ספק עכ"פ.

מלבד מכל הנ"ל בדבר מראה התכלת הרי נתברר שהתכלת של האדמו"ר זצ"ל הוא צבע הנקרא Prussian Blue הנעשה מסממנים ידועים ודמו של הדג אינו נצרך כלל להגיע לגוון זה, כי אפשר ג"כ להגיע לגוון זה ממש ע"י דם של בהמה וכדומה, עיין במאמרי בארוכה, ומה שטען הרב אנגלארד וז"ל "העיקר הוא מה שמוציאים בגוון מדם החלזון ולא מצינו בשום מקום תנאי שחלזון נקרא רק מה שצבע היוצא ממנו אין בנמצא במקום אחר" עכ"ל, הנה מפורש יוצא בגמרא מנחות (מ"ג ע"א) שתכלת א"א לזיף רק ע"י קלא אילן ע"ש היטב, (ובמאמרי עמוד קל"ח), ואם התכלת של ראדזין אפשר לעשותו גם מדברים אחרים מוכח להדיא שאין זה תכלת שדיברו בו חז"ל.

ומ"ש שיתכן אשר יש סברות אחרות לזה שהצריכה תורה מחלזון דווקא והרי י"א שזה הדבר מהלל"מ הוא" עכ"ל, עיין מ"ש האדמו"ר זצ"ל בשפוני טמוני חול (שף ט' ע"ב) ד"ה ובהיות כן שאין הצרכת החלזון בתכלת מהלכתא בלא טעמא מהגז"ה"כ או מהלכה אלא שהוא מטעם וסברא, ע"כ זה היפוך מ"ש הרב המערער.

ומ"ש שחלזון של חומט אין בו הסימנים של גופו דומה לים וברייתו דומה לדג, וכ' שיצורי המים נחלקים לב' סוגים דגי מים ושרצי מים, וחלזון ה"מורקס" הוא שרץ מים רגיל, ואין בינו לבין ולא כלום עכ"ד, הנה לפי האדמו"ר מראדזין זצ"ל הרי התכלת שלו הוא ממש דג ולא "דומה" לדג, ומלשון זה של חז"ל נראה בעליל שאינו דג ממש וכ"כ בשו"ת נו"ב או"ח מהד"ת סי' ג' שזה ראי' שאינו דג ועין ביאור הגר"א על משנה כלים י' א', שכל שבים מין דג הוא כל דמות שיהי' לו... עכ"ל.

ומ"ש בענין בדיקת התכלת להבחין בינו לבין קלא אילן, שכהים שניהם עומדים בבדיקות, הנה פשוט שאופני הצביעה של קלא אילן נשתנו במשך הדורות, ובימי הש"ס לא היו יכולים לעשות צבע קלא אילן שיתקיים אחר הבדיקות, משא"כ היום ואיני רואה שום הוכחה מזה.

מ"ש בענין מראה דמו שלפי הרמב"ם דמו שחור כדיו, וזה אינו בדם ה"מורקס" ולא נראה לו מ"ש שהשחרות נעשה אח"כ כשהוא מצטבר בקדרה, עכ"ד, עיין ברש"י (שבת ע"ה ע"א) ד"ה דליציל צביעה, שדם החלזון טוב כשהוא צלול (דהיינו שקוף) ולמה לנו לעשות מחלוקת חדשה בין רש"י להרמב"ם, ובאמת שגם מגמרא זו ראי' לדברינו, דאיתא שם דכמה דאית בי' נשמה טפי ניחא ליה כי היכי דליציל צביעה, וזהו סימן מובהק של החומט שאם לוקחים דמו אחר דמיית אז נעשה עכור ולא צלול, ואז א"א לעשות ממנו הצבע התכלת.

ומש"כ בענין גופו דומה לים, והעיר על מה שכתבתי שבמקום חיותו בקרקעית הים הוא מכוסה עם בע"ח קטנים ומראהו דומה ממש למראה הים, וכ' שזה אינו מראה

גוף החלזון, וקשה לקבל שיהי' זה הסימן של הגמרא, ואינו נכנס לאזניים כלל, עכ"ד, הנה לדידי לא קשה כלל לקבל זאת, ובפרט כאשר נתברר בראשונים שזהו חומט, צריכים לפרש כן הסימן של הגמ'. וזה שאינו נכנס לאזניים הוא משום שהוא הוא הממציא התכלת של ראדזין היום, וכמו רב פפא שאמר (שבת ק"ח ע"ב) האי מאן דאפשר למשתי שיכרא ושתי חמרא עובר משום בל תשחית, ובגמרא מסיים ולא מילתא הוא בל תשחיל דגופא עדיף, וע"ש במהרש"א דרב פפא לטובת עצמו אמרה שהוא הי' עושה שכר ע"ש, וכן בענין זה, מי שעסקו בתכלת של ראדזין וודאי שאינו נכנס באזניו שום צד אחר, ואם יש כאן "פן מגמתי" כפי שכ' בסיום מכתבו הרי זה מצד המערער, ובפרט שקיים דברי הגמ' (שבת נ"ו ע"א) אמר רב, רבי דאתי מדוד מהפך ודריש בזכותי דדוד, הרי אביו הרה"צ שליט"א החזיר עשיית התכלת של ראדזין בשנת תשי"ד, וודאי שיש לו ענין להגן עליו. ומש"כ שדברי הרה"ג רב אלישיב שליט"א הוציאו מהקשרם, אמת נכון הדבר, כי מה שכתבתי שהרב אלישיב עומד מאחורי מפעל זאת שמעתי מאחרים עד מפי עד, ולא מהרב עצמו, ואח"כ שמעתי שאין זה נכון ועם הקוראים הסליחה. סוף דבר, תיתי ליה שעין במאמרי היטב, ואני שמח בזה שבכל טענותיו לא מצאתי דבר שיוכל לבטל דברי, והנני חוזר על מה שכתבתי בסיום מאמרי שעכ"פ הוא בגדר ספק תכלת, ומי שרוצה לקיים המצוה מספק, קדוש יאמר לו, ולפי דעת האדמו"ר מראדזין צוק"ל, הרי מחייבים לעשות כן מספק כמו שהאריך בספרו, ובזכות קיום המצוות נזכה לביאת אליהו זכור לטוב שיאיר עינינו ויגלה לנו האמת בב"א.

מגליון יב מדור תגובות עמ' קפה

בענין התכלת

לכבוד מערכת "אור ישראל" ברכה ושלוש.

שמחתי מאוד לראות על דפי הקובץ את הדיון בנושא התכלת - מצוה שנשתכחה מדעת רבים.

ברצוני להוסיף עוד פרט שלא הודגש בדיון זה, והוא חשוב בעיניי מאוד, האדמו"ר מראדזין זצ"ל בספרו "מאמר פתיל תכלת" בעמוד 6 כותב: "וכן בימי היוונים והרומים בימים הקדמונים היה נחשב צמר הצבוע תכלת ליקרות גדול, והיו לאות רוממות השררות וכפי רוממות ממשלתם, כן היו נושאים חגורות ובתי ידים ואבנטים מצובעים בצבע התכלת, כל אחד ברוחב ידיעתו כפי מדריגתו". ברור מעל לכל ספק שאילו היה חי האדמו"ר מראדזין היום והיו מראים לו מפורש בספרים מאותם הימים, שחור על גבי לבן, מה לבשו באמת אותם אנשי השררה של רומי, היה חוזר בו מיד ומחליט על ה"פורפורה" שהיא היא התכלת. ביותר יש לשים לב למה שהאדמו"ר מראדזין חידש ולא למה שהוא מצא, כי מה שהוא מצא תלוי במגבלותיו של "אותו מדען" שהאדמו"ר נעזר בו, אבל מה שהוא חידש תלוי בדעתו הרחבה וברוחו הגדולה, והיא היא עמדתו האמיתית, יוצא, איפא, שהסמך העיקרי של מצדדי דג הדיו (ספי"א), שהם הולכים בעקבות הגאון שר התורה בעל התכלת מוה"ר גרשון חנוך העניך זצ"ל שהיה מגדולי הדור המפורסמים לפני למעלה ממאה שנה, נשמט מידם, והלובשים תכלת הנעשות מחלזון ה"מורקס" (פורפורה), הם באמת אלה שהולכים בעקבותיו. החותם למען המקיימי המצוות בשלמות ובהידור.

אליהו טבגר

מח"ס כליל תכלת

בענין הנ"ל

בנידון התכלת בימינו שהגיב הרב מרדכי אברהם כ"ץ על מאמרו של הרב שלמה אנגלרר שליט"א בבני ברק רציתי להביא בזה כמה הערות והארות להבהרת הענין.

מה שכתב דהאדמו"ר מראדזין לא היה מודע לכל הנ"ל וכוונתו לדברי הראשונים והאחרונים שהביא, הנה הכותב הנכבד לא היה מודע לכל הנ"ל.

דמה שהביא את דברי הראב"ד בהקדמה לספר היצירה, וכתב שכיון שהאדמו"ר לא הביא הראב"ד מכאן מוכח שלא ראהו, הנה הכותב (שלא עיין בגוף הספר פתיל תכלת אלא רק בהמפתחות, ושם נשמט משום מה ענין זה) לא ראה את תשובת רבינו בדברי הראב"ד, [והרמ"ע מפאנו וספר הקנה - באות י' עמו' קפ"ז] שפלפל בזה בארוכה לאורך חמשה עשר עמודים כיד ה' הטובה עליו, ופליאני איך יכול להמציא דבר ולחלוק עליו בלי לדעת ענין על בוריו ולעיין בגוף הספר.

ומה שכתב את דברי הר"ן "שאני חלזון שהוא גוף אטום כחלזונות הללו שבאשפתות", הנה האדמו"ר הביא את כל דברי הר"ן [בספרו עין התכלת דף קכ"ד אות כ"ג] דשם מסיק לדבריו שמדברי הר"ן יוצאים שני סימנים חדשים ומובהקים לדג חלזון התכלת א. שכולו גוף אטום ואין יוצאים ממנו איברים ורק יוצא ממנו פתילים שאין בהם איברים, ב. שדם הכנוס ומפקד פקיד בגויה הוא מונח בשלחופית, יע"ש כל הענין וראה משם הוכחה מובהקת לדג התכלת.

ומה שהביא מדברי רש"י ז"ל בסנהדרין [צ"א.] שהוא תולעת, תמיהני איך מתעלם הכותב ממאמר רש"י ז"ל מנחות [מ"ד] שאמר: וברייתו דומה לדג ופרש"י תבנית דיוקנו, וכן לרש"י שבת [ע"ד:] שכתב מפורש כמין דג קטן, ואיך יתרץ סתירה זו בדבריו הקדושים. אלא שליישב סתירה זו הרינו זקוקים לדברי האדמו"ר מראדזין זצ"ל בספרו עין התכלת עמוד רנ"ו-רנ"ח, שהשיב בטוב טעם לחכם אחד ששלח לו, ותייתי לו שהעמיד דבר על דיוקו, ויעו"ש שפירש שא"א להתעלם מרש"י שאומר שתבנית דיוקנו הוא כדג אלא שפירש תולעת הוא שלקטנותו ולהיותו שרץ המים קראו כן וכן נקרא היום הדג רכיכה ולא דג וכן מפני שיכול לחיות ולהשריץ על הארץ ביבשה ג"כ.

ומה שהביא מדברי התפא"י בקופת הרוכלין מלשונו "מדם מושעל הנקראת [פורפור] הלא הוא דברי געזעינוס?? והתפא"י עצמו כתב בסוף המאמר ז"ל וע"כ אותו שבלול שהיזכר געזעינוס אחר הוא בל חזו שמש!!!

ומה שהביא ממוסף הערוך ז"ל: אמר בנימין [מוספיא] בלשון יווני ורומי בגד תכלת, עיין בערוך ערך חילזון ג' ובמוסף לרבי בנימין שם, ותמצא ראה לדברי אדמו"ר מראדזין שהחלזון יש לו פתילים ארוכים כאנקליות כפופים שבראש השלשלת [עיין שפט"ח אות ה' ועיין התכלת אות כ' וסדרי טהרות כלים ד"ה מפני קכ"ו ד"ה שלשלת] וסייעתא לדברי הכותב, מתרגום הערוך שתרגם המשכיל משה לנדא שעשה פרצות הרבה בספר הערוך שגם כתב על החלזון שהיא שנעקע, ועיין בעין התכלת דף קס"ז דברים כדרבונות, ובסוף דבריו, וכי בשביל אשכנזי זה מפריד בין הדברים לעשות פלוגתא בין הערוך להרמב"ם והר"ש והרע"ב, הרי ידוע שראו את ספר הערוך ושתו בצמא את דבריו עיי"ש.

ומה שהביא מלשון פרסי וערבי וכתב על אדמו"ר מראדזין: וכן מלשון פרסי וערבי לא הזכיר, ומוכח שלא הכיר שפתם, וברור [??] שאילו האדמו"ר זצ"ל היה רואה זה היה מודה, נחזור כבראשונה שאדמו"ר מראדזין ראה גם ראה [עיין בגוף הספר לא במפתח] עיין בעין התכלת אות כ"ד ראה מוכחת מדברי העיטור [ח"ב שער הציצית כ"ט:] שכתב לשון רב נחשון ריש מתיבתא תכלת דומה לים וכו' ושמו על שם ערבי למאסמא, וכן זה החלזון עד היום לוקחין ממנו קליפת העצים לבית המרכולת, תרגמו בספר קאנון הגדול בלשון לאטין העתיקה למאסי-ה עיי"ש.

ולסיום, הרשות ביד כל חכם לבוא ולחלוק בראיות ובסברות, אבל לבוא ולומר על אדמו"ר מראדזין, "טעה ולא ראה ולא ידע", "ואילו ידע היה חוזר", צריך להוכיח אם ראה או ידע, וכ"ש וק"ו שצריך לבדוק הדברים לעומק בספרי המחבר, שמביא את כל ראיות הכותב וראה וידע ומתרחץ הכל לשיטתו בטו"ט ודעת.

ובהמשך דבריו, מסביר הרב הכותב שאר ענינים שגם עליהם יש לעמוד וחלק מהם עניני השקפה כגון: "הנח להם לישראל", "והלך משם בפחי נפש", [כפי שמסתמא שמע או ראה או ידע הכותב], "ואי אפשר לחלוק על המציאות" דעושה מלימודיו מציאות וכדו', ועל דברים כאלו קשה להשיב דהם אינם פלפולי דאורייתא אלא סברות ורעיונות בעלמא, ועוד רבות יש מה להשיב בענין זה.

בסיכומו של דבר, הרי דבריו של הרב הכותב אינם מוכחים מכל גווני, וגם אם מצא א' מאלו טענות, שחלקם נובע מחוסר העיון, אין כאן השבה כנגד גדול בישראל רם בענקים, שהיה משרי התורה בדורו, וכנגד למעלה מאחד עשר סימני המובאים מש"ס ופוסקים הראשונים, וראיות רבות וברורות מש"ס ופוסקים, וא"כ היוצא מכל זה, שכל הרוצה לצאת ידי מצות תכלת, ולכה"פ מידי ספק, חייב ללבוש התכלת שמצא הרה"ק אדמו"ר מראדזין זצוק"ל כדת של תורה בס"ד.

אלחנן ראובן גולדהבר

נו"נ לאדמו"ר"ס מאזביצא, ב"ב

עוד בענין הנ"ל

לכ' מערכת קובץ אור ישראל הע"י.

בגליון י', במאמר בנושא "התכלת" הביא הרב מרדכי א. כ"ץ להוכיח שהחילזון התכלת הוא "המורקס", וכך כתב: ברש"י (ע"ז כ"ח ע"ב) ד"ה משקדי חלזוני מפרש לימ"ץ בלע"ז, מילה זו הוא Snail בצרפתית, והביא בהערה עוד מרש"י עה"ת פר' שמיני שכתב על החומט שהוא לימצ"א, ובזה מוכיח שהלימ"ץ הוא החומט, הוא החילזון.

בדקתי ברש"י במקומו ולא מצאתי את המילה לימ"ץ אלא נימין בלע"ז, וא"כ מאי ראייה היא זו, וכי נימין הוא לימצ"א, וא"כ יש כאן המצאת דברים בעלמא.

ופתחתי את ספרו של הגאון מראדזין זיע"א. ואדרבה הוא מביא מגמ' דע"ז ראייה לשיטתו, דמשקדי חלזוני הנאמר שם, שהוא צרי ומרפא לפיקעא תתאה, ומביא שידוע עד היום בכל ספרי הרפואה ששקדי הדם של דג החילזון (ספי"א) שמצא האדמו"ר מראדזין הוא רפואה של מזיבה תחתוניות, (האמערידע"ן בלע"ז).

וא"כ ההיפך הוא הנכון, שיש כאן ראייה לתכלת דראדזין, ולא כפי שרצה הרב הכותב להוכיח ההיפך לגמרי.

ביקרא דאורייתא

חיים זבולון קריגער

בני ברק

תגובת כותב המאמר

טרם אשיב על תלונותיו, צריך אני להודיע שכל דברינו אינם אלא למי שמבקש לברר האמת ואין לו דעות קדומות בענין, אבל מי שכבר החליט בדעתו, שמכיון שהאדמו"ר זצוק"ל הי' גדול בישראל רם כענקים משרי התורה בדורו אז אסור ואי אפשר לסתור את החלטתו בזהווי החלזון אף נגד המציאות וראיות ברורות, הרי להם לא יועיל אפילו גויל אילו רקיע, ודיירי ארעא ספרי, והנה המערער שהוא נכד להאדמו"רים מאזביצא, וגם סיכם את דבריו שכל הרוצה לצאת מצות תכלת חייב ללבוש התכלת שמצא הרה"ק מראדזין זצוק"ל, עכ"ד וידוע שכהיום אין בנמצא שום לובשי תכלת ראדזין זולת קומץ חסידי ראדזין וקצת מחסידי ברסלב, עי"ז גילה לנו הכותב באיזה מחנה הוא שייך וא"כ אין דברינו מופנים אליו כלל, רק קדם רועי ישראל בלתי מושפעים, שיראו וישפוטו ע"י חוות דעתם הטהורה.

אעמוד עוד על דבריו במה שהעתיק את דבריי במאמר הקודמת, כאילו כתבתי המילים "טועה ולא ראה ולא ידע" על האדמו"ר מראדזין זצ"ל, הנה המעיין יראה שמלים אלו לא יצאו מעטי, נייתי ספר ונחזה, ומזה אפשר לדון על כל דברי הכותב, שלא עיין ולא דקדק כראוי, לא בדבריי ולא במקורות שהביא, וכמו שאוכיח בס"ד.

הבאתי במאמרי את דברי הראב"ד בהקדמה לס' יצירה, ואישתמיט לי שהאדמו"ר מביאו, תיתי ליה להכותב שהמציא לי מקומו, שע"ז חיזק וביסס את דברינו עוד

יותר, ואדרבה משם ראי' גדולה וחזקה וברורה לדברינו, שגם בס' הקדוש "הקנה" וכן בס' צבאות ה' להגאון המקובל האלקי הרמ"ע מפאנו זצ"ל מפורש ברור כדברינו, וז"ל הרמ"ע מפאנו "החלזון הוא דומם הוא צומח הוא חי, אמנם ידענו כי כן שהרי חי הוא במקום גידולו ומתנוועע אילך ואילך אע"פ שאין שם אויר נושב בו ולא מים רדופים מונעים אותו ויש במינו דם וצבעו ירוק דומה לים, וצומח הוא שאינו זז ממקום גידולו אלא שרשו נעוץ ותקוע בקרקע הים כאילנו הארץ וכו'" עכ"ל.

והאדמו"ר זצ"ל רצה לישוב דבריהם שלא יסתרו את שיטתו, ע"כ פירש כוונתם לדברים נסתרים ע"פ הקבלה, ואין לנו עסק בנסתרות, אבל כהיום שאנו יודעים שהחלזון זה החומט (Snail) שנע"ק, א"כ יובנו דבריהם כפשוטם כי הראב"ד והקנה והרמ"ע כולם פה אחד מתארים ממש דמות ומהות החומט החלזון הזה, ומסתבר מאוד שאילו הי' האדמו"ר זצ"ל יודע ממצאות החומט הזה, שאפשר לצבוע תכלת ממנו, הי' מפרש דברי הגאונים המקובלים הללו כפשוטן.

בנוגע לדברי הר"ן מעולם לא כתבתי שהאדמו"ר לא ראה דברי הר"ן, רק שהדגשתי באותיות גדולות לשון הר"ן "כחלזונות הללו שבאשפתות" וכתבתי שכידוע אין שום מין דג נמצא באשפה אבל (Snail) יש, והנה האדמו"ר זצ"ל שפלפל בדברי הר"ן הללו, לא התייחס כלל לענין זה שהחלזונות מצויים באשפה, וזה לא שייך אלא בחומט (Snail) ולא בדג שלו, וגם כאן אפשר לומר כנ"ל, שאילו הי' יודע וכו'.

מה שהביא מרש"י שדבריו סותרים זא"ז, והביא מ"ש האדמו"ר שהעיקר שהיא דג, ומפני קטנותו קראו תולעת, הנה רש"י בשבת כ' "כמין דג" בכ"ף הדמיון וכן מפורש בגמ' מנחות "דומה לדג" דהיינו שאיננו דג בעצם, ורק בנוגע לזיהויו עם תולעת כתב רש"י במילים ברורות "שהיא תולעת" וא"כ מסתבר יותר לומר איפכא, שבעצמותו הוא תולעת, ודומה לדג בנידון זה שהיותו במים וכמו שכתבנו בשם הגר"א שכל מה שבים נקרא דג, ובכלל איך אפשר לומר על דג שלו "מפני קטנותו" הלא דג שלו גדול כארבעים ס"מ בממוצע.

בדברי התפא"י שתמה עלי שלא העתקתי רק מה שהביא מדברי געזעניוס ולא העתקתי סוף דבריו שחולק עליו, הנה המעיין שם יראה שחולק עליו רק מפני שלפי דעת געזעניוס צבע התכלת היא טונקע"ל-בלוי"א, ולפי קבלתנו בגמרא וברמב"ם צריך להיות דומה לרקיע [וכדברי התפא"י העללע"ס היממע"ל בלוי"א] וא"כ מכיון שכהיום נמצא חומט שצובעים ממנו צבע תכלת "היממע"ל בלוי"א" א"כ גם התפא"י יסכים, ואדרבה, הלא קושיית התפא"י קשה ביותר על התכלת של ראדזין שצבעו טונקע"ל-בלוי"א, וכמו שהבאתי במאמרי (עפ"י המקובל בידינו מפי זקני חסידי בעלזא) שזו הקושיא הקשה לו אא"ז הרה"ק מהר"י מבעלזא זי"ע, ולא מצא מענה ע"ז.

בענין דברי הערוך, לא הבנתי מה רוצה בזה, הלא אני הבאתי לשון בעל מוסף הערוך בערך פורפורא ש' אמר בנימין בלשון יווני ורומי בגד תכלת עכ"ל והבאתי מזה ראי' מפני שזה שמו עד היום הזה (במדינת יוון), ותו לא מידי, ומה שהביא סייעתא לדברי המשכיל משה לאנדא, הנה אני לא הבאתיו כלל, לא לפירכא ולא לסייעתא, כי אין אנו צריכים לא לדידיה ולא לדכוותיה, וכדברי האדמו"ר שם אין מביאין ראי' מן השוטים, ומה שהביא האדמו"ר ראי' לדבריו מהמשנה במס' כלים (פי"ב מ"א) מדברי הערוך שם, הנה לפי דברינו שהחלזון זה חומט עם נרתיק, יתיישב לשון המשנה כפשוטו, שיכולים להשתמש בנרתיק החלזון ולקבעו בשלשלת ובכותל, (ובכתבי יד של הערוך יש ציור של החלזון כמו (Snail)).

במאמרי הבאתי שמלת חלזון בלשון ערבי וגם בלשון פרסי הוא חומט שנע"ק (Snail) וכתבתי שהאדמו"ר לא הי' בקי בשפות אלו, ובוודאי שאילו הי' יודע מזה הי' מודה כי האמת הי' נר לרגליו ומשום זה אינו מובן כלל ההשגה של המערער, שרוצה להראות שהאדמו"ר הי' בקי בשפות, שהרי העתיק מס' העיטור שתכלת נקרא בלשון ערבי למאסמ"א, וכן העתיק מאיזה ספר רפואה שנתחבר ע"י ר' יוסף נ' ויואש שכתב שמשתמשים בעצם החלזון לרפואה ונקרא בלשון לאטיין העתיקה למאסי"ה, א"כ מוכח שזהו זה, למאסמ"א בערבית ולמאסי"ה בלאטינית, דא ודא

אחת היא, ורצה הכותב להראות בזה שהאדמו"ר הי' בקי נפלא בשפות, ואנכי משתומם על דבריו ואשיב ג' תשובות:

(א) הרי לא תי' כלום על דבריי שמלת חלזון נקרא חומט בערבית ובפרסית, והאדמו"ר לא הביא זאת, א"כ מוכח שלא ידע מזה.

(ב) וכי בשביל שהעתיק איזה מלות לועזיות שמצא בספרים נעשה בקי באותה שפה, הכי נאמר על מי ששנן לעצמו כל המלות הצרפתיות המובא ברש"י שהוא בקי בצרפתית? אתמהה, (ואגב להעיר על מה שכתבתי שמרש"י במס' ע"ז דף כ"ח ע"ב מפורש שחלזן זה "לימ"ץ" בלע"ז (Snail בצרפתית) כן איתא בהכתבי יד של רש"י כמובא בס' תרגום הלע"ז לר' ישראל גאקאוויצקי (לונדון עם הסכמת הרה"ג ר' חנוך דוב פדווא שליט"א).

(ג) עצם הדמיון של האדמו"ר בין מלת למאסמ"א בערבית למלת למאסי"ה בלאטינות אינו עולה יפה, וכתב הפריך זאת הגראי"ה בספרו (מובא בס' התכלת - בארענשטיין - דף 412) שמלת למאסי"ה בלאטינית היא המלה למציו"ן בצרפתית ופי' חומט (שנעק) ומלת למאסמ"א בערבית פירושו צבע בלוי"א-תכלת, ואינו שם דג כלל, (והגרי"ה הי' בקי בלשונות הרבה כידוע), וא"כ על משמתי אעמודה, והנני מסיים בתודה להרב הכותב על המקורות שציין, שחיזק את דברינו עוד יותר, כן יזכה גם הלאה לגלות האמת לאמיתה ולהגדיל תורה ולהאדירה.

מרדכי אברהם כ"ץ